

CUMHURİYET DÖNEMİNDE İSTANBUL'DA HABERLEŞME

ALİ SATAN*

Haberleşme insanlık tarihi kadar eski bir faaliyet¹ olup çağlar boyunca değişik teknik ve şekillerle gerçekleştirilmiştir. Gelişimi, medeniyetin yükselmesiyle paraleldir. Kuruluşundan beri haberleşme için şanslı ve özel bir mevkiye sahip olan İstanbul, coğrafi özelliği, denizlere ve boğazlara olan hâkimiyeti ile doğudan batıya, kuzeyden güneye iletilen haberlerin geçiş noktasında bulunmaktaydı. İmparatorluklar başşehri olması hasebiyle yüzyıllar içinde çok değişik imkân ve teknolojilerle kurulan haber ağlarının da merkezi oldu. Ülkenin herhangi bir yerinde meydana gelen olaylar öncelikle İstanbul'a bildirilir; daha sonra buradan taşraya ve diğer yerlere yayılırdı. Dolayısıyla Roma, Bizans ve Osmanlı imparatorlukları dönemlerinde haberleşme teşkilatının merkezinde İstanbul vardı. Cumhuriyet döneminde ise haberleşme, farklı teknolojik imkânlara ve yerleşik kurumlara sahipti.

Cumhuriyet döneminde haberleşme konusunun inceleneyeceği bu makalede iki olgu dikkate alındı: Birincisi, imparatorluktan kalma haberleşme kurumlarının resmî merkez olmaktan çıkıp herhangi bir müdürlük seviyesine dönüşmesi; ikincisi ise, İstanbul'da haberleşme başlığı altında incelenen posta hizmetleri, telgraf, teleks, faks, telefon, radyo, televizyon ve haber ajansları. Bu inceleme bize her ne kadar söz konusu kurumların resmî merkezi Ankara'ya taşınmış olsa da İstanbul'un, teknoloji ve yeniliklerin takip ve uygulanmasında Cumhuriyet döneminde de öncülüğünü koruduğunu ve haberleşme alanında yaşanan teknolojik gelişmelerin toplumsal hayata, gündelik alışkanlıklara, moda, sanata ve ticarete doğrudan, devamlı ve etkili bir biçimde tesir icra ettiğini göstermiştir.

Posta Teşkilatı ve Hizmetleri

Posta Telgraf ve Telefon Nezareti, I. Dünya Savaşı esnasında 511 mensubunu ordunun emrine vererek ve savaş boyunca 24 saat nezaret açık tutularak cephelerle İstanbul'un düzenli ve kesintisiz haberleşmesini

sağladı. Savaşın başlamasıyla öteden beri ülkede faaliyet gösteren yabancı postahaneler 1 Ekim 1914'te kapatıldı. 26 Ekim'de ise mektuplara sansür uygulanacağı kamuoyuna duyurularak sansür heyetleri oluşturuldu. İstanbul sansür heyetinde 29'u Müslüman, 18'i gayrimüslim; Galata'nınkinde 9'u Müslüman, 5'i gayrimüslim ve Beyoğlu'nunkinde de 3 Ermeni olmak üzere toplam 64 kişi vardı.¹

Osmanlı Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanması üzerine Mütareke Hatırası sürşarjıyla bir seri pul çıkarttı. 13 parçadan oluşan ve sürşarjları Hakkâk Ütücüyan tarafından yapılan klişelerle basılan bu pulların üzerinde "30 Teşrinievvel 1334 Mütareke Hatırası" ibaresi yer almaktaydı. Bu pullar 12 Ocak 1919'dan itibaren bütün posta gişelerinde satılmaya başlandı. Dönemin değişen siyasi yapısı ve iktidarı kaybeden İttihatçılara karşı İstanbul'da başlatılan takibat Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti'ne de yansdı. 1918 sonlarında nezaret koltuğunda iki ay kalan Yusuf Franko Paşa, 25 Şubat 1919'da yerini İbrahim Edhem Bey'e (Dirvana) bıraktıysa da, İbrahim Edhem Bey sadece bir hafta bu görevde kalabildi. 4 Mart 1919'da nazırlığa getirilen Eski Üsküdar Belediye Reisi Mehmed Ali Bey, son nazır oldu. Nitekim 7 Nisan 1919'da Mehmed Ali Bey'in Dâhiliye Nazırlığı'na atanmasıyla birlikte Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti, Dâhiliye Nezareti'ne bağlı bir umum müdürlük hâline getirilerek 12 Nisan 1919'da ilk Posta, Telgraf ve Telefon Umum Müdürlüğü'ne Refik Halid (Karay) tayin edildi.²

Mondros Mütarekesi'nin ardından İstanbul'daki İngiliz, Fransız ve İtalyan postahaneleri yeniden faaliyete geçti. Daha önce İstanbul'da postahanesi olmayan Polonya ve Romanya da bu dönemde büro açtığı gibi, Yunanistan

¹ *İstiklal Harbimizde PTT*, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara 2009, s. 36.

² Tanju Demir, *Türkiye'de Posta Telgraf ve Telefon Teşkilatının Tarihsel Gelişimi (1840-1920)*, Ankara 2005, s. 204, Refik Halid hatıralarında, "Beş sene menfamn yirmi beş senelik kıdeme üstünlüğü vardı: Birden, onbin kuruş maaşla manasib-ı devletin en büyüklerinden ve mühimlerinden birine geçiyordum; dünkü bir nezarete, hem de nazırlardan da nüfuzlu olarak!" (*Minelbab İlelmührab*, İstanbul 2009, s. 167).

* Marmara Üniversitesi

da bir postahane açarak işgal ettiği bölgelerde kendi posta teşkilatlarını kurdu.³ Bu sıralarda 1919 yılı başlarında posta ve telgraf memurları, ücretlerinin düşüklüğü dolayısıyla greve gitti; ayrıca, haklarını örgütlü bir şekilde savunabilmek amacıyla *Posta ve Telgraf Memurları Teavün Cemiyeti*'ni oluşturdular. Mütareke Dönemi'nde Anadolu'daki Millî Mücadele'nin örgütlenebilmesi için telgraf haberleşmesinin ne kadar değerli bir imkân olduğu; İstanbul Hükümeti'nin bu süreçte Millî Hareketi telgraf imkânlarından mahrum etmek amacıyla çeşitli önlemler aldığı; ancak, PTT Umum Müdürlüğü'nün bütün kısıtlama ve önlemlerine rağmen, milliyetçi telgraf memurlarının işlerini kaybetmek pahasına Millî Hareket'in haberleşmesine imkân ve fırsat verdikleri görülmektedir. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali ve Osmanlı PTT Umum Müdürlüğü'nün etkisiz kalmasıyla birlikte Anadolu ve İstanbul'daki posta memurları Millî Hareket'e katıldı⁴ ve Ankara'da Dâhiliye Vekâleti'ne bağlı olarak Posta ve Telgraf İdaresi'nin kuruluşunu gerçekleştirdi. Bu idare Cumhuriyet'in ilk yıllarında Posta, Telgraf ve Telefon Umum Müdürlüğü olarak görev yaptı.⁵

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1920 yılı Bütçe Kanunu'nda Posta Telgraf Umum Müdürlüğü'ne 1.427.898 lira ayrılmıştı. Bu bütçenin çoğu bakanlığın bütçesinden fazla olması, TBMM'nin posta ve telgraf işlerine verdiği önemi ve ihtiyacı ortaya koymaktadır. Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü için 1921 bütçesinde 1.505.891; 1922 yılı bütçesinde de 2.129.657 lira ödenek ayrıldı. PTT Umum Müdürlüğü böylece 1920 bütçesinde bütçenin %2,2'sini, 1921 yılında %1,8'ini ve 1922 yılında %2,1'ini almıştı.⁶

Lozan Barış Antlaşması'nda Osmanlı döneminde yapılmış olan Dünya Posta Birliği'ne ait antlaşmalarla Uluslararası Telgraf Konferanslarında kararlaştırılan yönetmelik ve tarifelerin geçerliliği kabul edildi. Lozan Antlaşması'nın 110. maddesi, Köstence-İstanbul arasındaki telgraf kablosu için Romanya ile Türkiye'nin aralarında anlaşmasını; uyuşmadıkları takdirde bu sorunun tahkim yoluyla çözülmesini öngörüyordu. Türkiye, 111. maddeyle yeni sınırları dışında kalan kablo hatları üzerindeki haklarından vazgeçerken, 112. madde ile Türkiye sınırları içerisindeki haklarını garanti altına aldı; 113. madde ile de yabancı postahaneler tamamen kaldırıldı.⁷

İstanbul başkent olma özelliğini kaybettikten sonra İstanbul'daki PTT Umum Müdürlüğü de bu vasfını kaybederek Türkiye genelindeki 13 bölge başmüdürlüğünden biri hâline geldi. PTT, 1926'da Air France ve Aero Espresso Italiana; 1930'da ise, Lufthansa şirketleriyle anlaşma yaparak İstanbul-Paris, İstanbul-Roma ve İstanbul-Berlin arasında karşılıklı ve Uluslararası Hava Posta seferlerini başlattı.⁸ Edirne Bölge Başmüdürlüğü 1931'de kapatılarak İstanbul'a bağlandı. 1 Haziran 1933 tarihinde PTT'ye ait ilk teşkilat yasası çıktı ve teşkilat, Bayındırlık Bakanlığı'na bağlı özel bütçeli bir genel müdürlük hâline getirildi.⁹

25 Mayıs 1936'da Ankara-İstanbul arasında düzenli hava taşımacılığı başlatıldı. Ülke içi hava hatları yaygınlaştıkça uçakla posta dağıtımı da arttı. 1937'de İstanbul Telefon Müdürlüğü, Genel Müdürlüğe bağlı bağımsız bir birime dönüştürüldü;¹⁰ taşra teşkilatı yeniden yapılandırılarak başmüdürlükler kaldırıldığı gibi, genel müdürlüğe bağlı vilayet müdürlükleri kuruldu ve İstanbul da bunlardan biri oldu. PTT, 1953'te bir iktisadi devlet teşekkülü ve 1984'te de Kamu İktisadi Kuruluşu (KİK) hâline getirildi;¹¹ 1994'te Posta İşletmesi Genel Müdürlüğü ve Türk Telekomünikasyon A.Ş. olarak ikiye ayrıldı. 2000 yılında Posta İşletmesi Genel Müdürlüğü'nün adı T.C. Posta ve Telgraf Teşkilatı Genel Müdürlüğü (PTT) olarak değiştirildi. Türk Telekom Kamu İktisadi Teşebbüsü statüsünden çıkartılarak özel hukuk hükümlerine tâbi bir anonim şirket hâline getirildi.¹²

İstanbul, PTT hizmetlerinde en hareketli ve öncelikli şehir olmayı sürdürdü. Nitekim 1980'de İstanbul'da 112'si merkez ve 97'si şube olmak üzere toplam 209 işyeri ve acentesi vardı. 1980'de İstanbul'a gelen yurt içi posta adedi 39.053.727 olup bu sayı Türkiye genelinin %22,5'ine tekabül ediyordu. Yurt dışı posta adedi ise 39.053.727 olup bu rakam Türkiye genelinin %43'ünü oluşturuyordu. İstanbul PTT'si 1985 yılına kadar Kocaeli ve Sakarya illerini kapsayan bir bölge müdürlüğüydü ve personel sayısı 7.045'ti. 1980 yılı geliri 2.234.000; gideri ise 2.086.000 TL idi. 1994'te İstanbul'da acenteler hariç merkez ve şubelerin sayısı 272 oldu. 1999'da ise merkez ve

³ Demir, *Türkiye'de Posta*, s. 214.

⁴ Demir, *Türkiye'de Posta*, s. 205-211.

⁵ *23 Mayıs 1933 tarih ve 2208 sayılı Teşkilat Kanunu* gereğince Nafia Vekâleti'ne (Bayındırlık Bakanlığı), *31 Mayıs 1939 tarih ve 3613 sayılı yasa* ile Münakalat Vekâleti'ne (Ulaştırma Bakanlığı) bağlandı.

⁶ *İstiklal Harbimizde PTT*, s. 230.

⁷ *İstiklal Harbimizde PTT*, s. 340.

⁸ *Geçmişten Günümüze Posta*, Ankara 2007, s. 237.

⁹ "PTT", *DBİst.A*, VI, 290.

¹⁰ *Geçmişten Günümüze Posta*, s. 224.

¹¹ Bekir Kocadaş, "İletişim Sosyolojisi Açısından Cumhuriyet Dönemi Ulaştırma-Haberleşme Kurumlarının Fonksiyonları ve Önemi", *TDA*, 2006, sy. 163, s. 69.

¹² Muhteşem Kaynak, "Türkiye'de Ulaştırma ve Haberleşmenin Gelişimi", *Türkiye Ekonomisi Sektörel Analizi*, haz. A. Şahinöz, Ankara 2001, s. 196.



1- İstanbul'da Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde bir Posta ve Telgraf binası (İBB, Kültür A.Ş.)

şube toplam sayısı 356'ya ve dağıtıcı sayısı da 1.100 kişiye ulaştı. İstanbul, PTT hizmetlerindeki öncelikli yerini her zaman korudu. Nitekim Acele Posta Servisi (APS), telefon, teleks, faks gibi yeni sistemler öncelikle İstanbul'da hizmete girmiştir.¹³

Paket ve Havale

26 Haziran 1941'de İstanbul'da uçakla havale ve koli kabulüne başlayan PTT, 1 Eylül 1941 tarihinden itibaren 8; 3 Temmuz 1942'den sonra 25 liraya kadar olan havaleleri evlerde ödemeye ve 14 Ağustos 1941 tarihinden itibaren de 8 liraya kadar olan kıymetli mektup ve kolileri evlere teslim etmeye başladı.¹⁴ 1957'ye kadar Sirkeci'de bulunan Devlet Demiryolları'na ait hangarlarda çalışan Paket Postanesi, bu tarihten sonra Fındıklı-Karaköy arasındaki gümrük depolarında hizmet verdi ve 1960'lı yılların başında Tophane'deki Denizcilik Bankası'na ait depoya taşındı. 23 Kasım 1992'ye kadar burada hizmet veren postane, bu tarihte Bayrampaşa Posta İşleme

¹³ "PTT", *DBİst.A*, VI, 290; "İstanbul", *YA*, VI, 3991.

¹⁴ *Geçmişten Günümüze Posta*, s. 238-240.



2- PTT'de 1952'de kullanılmaya başlanan ücret alma makinası (İstanbul PTT Müzesi)

Merkezi arkasındaki binaya taşındı. Türkiye'nin yurt dışıyla doğrudan posta alıp veren üç merkezinden biri olan İstanbul Paket Postanesi, bütün Türkiye'den İstanbul teslimli ve İstanbul merkezinden taşra varışlı dâhilî koli trafiğinin uğrak yeridir. Türkiye çapında koli trafiğinin üçte biri burada işlem görmektedir.¹⁵ 1980'de Türkiye'ye gelen kolilerin %22,3'ü İstanbul'a geldiği için özel nakliye ve kargo şirketlerinin en yoğun çalıştıkları il de doğal olarak İstanbul'du. 2001 yılı itibariyle İstanbul Ticaret Odası'na kayıtlı kargo ve nakliye işi yapan şirketlerin sayısı 3.719'dur.

Telgraf

Cumhuriyet'in ilanından sonra haberleşme alanında bir dizi yeniliklere gidildi ve bu çerçevede 4 Şubat 1924'te 406 sayılı *Telgraf ve Telefon Kanunu* yayımlandı. 1925'te milletlerarası haberleşmenin gereklerine uygun olarak Ankara ve İstanbul'da yapımına başlanan güçlü telsiz, telgraf ve telefon istasyonları 1927'de tamamlandı. 1929 yılında İstanbul-Berlin arasında giden telgraf sayısı 89.532; İstanbul-Viyana arasında 43.976; İstanbul-Londra arasında 12.708; İstanbul-Paris arasında 2.038 ve Ankara-İstanbul-Roma arasında ise 22.718'di.¹⁶ Cumhuriyet'in ilk yıllarında telgraf havai hatları genel yolu 13.000 km'ye ulaşırken, tek devir telgraf tellerinin uzunluğu da 27.000 km'yi geçti. 1933'te 296 merkezden

¹⁵ R. Sertaç Kayserilioğlu ve Cemil Kuntay, "Postaneler", *DBİst.A*, VI, 282.

¹⁶ "Telgraf", *DBİst.A*, VII, 244.



3- Telgraf makinaları (İstanbul PTT Müzesi)

milletlerarası telgraf çekilebilmekteydi.¹⁷ Telgraf 1980'lerin sonuna kadar en hızlı yazılı haberleşme aracı olmayı sürdürdü.

Teleks

Teleks, Türkiye'de 1938 yılından itibaren Anadolu Ajansı'nda haberleşme aracı olarak kullanılmaya başlandı. 1950'de PTT'de manuel olarak kullanılan bu sistemden 1951'den itibaren özel ve resmî kuruluşlar da yararlanma yoluna başvurdular. Teleks, 1966'da milletlerarası görüşmeye de açıldı ve bundan daha ziyade büyük şirketler, bankalar, haber ajansları ve gazeteler faydalandı. Ancak faksın keşfi, telgraf ve teleksin kullanılmasını ciddi oranda azalttı.¹⁸ 1999 yılı itibariyle İstanbul genelinde 4.456 teleks aboneliği vardı ve faksın yaygınlaşmasıyla birlikte bu oran giderek düşüş gösterdi.

Faks

1984 yılında PTT'nin hizmete soktuğu, "mektubun resmini çekip ışık hızıyla alıcı merkeze gönderen" sisteme bürofax, telefaks veya sadece faks denildi. 1990'lardan itibaren yaygınlık kazanan faks sistemi, istenilen yazı ve resimleri karşı tarafa kâğıt üzerinde ve yazıldığı gibi iletebilen bir sistemdi. Faks; telgraf ve teleksten çok daha kullanışlı olduğu ve haberleşmede büyük bir kolaylık sağladığı için hızla yaygınlaşarak telgraf ve teleks kullanımını azalttı. Haziran 2000 itibariyle İstanbul

¹⁷ Geçmişten Günümüze Posta, s. 247-249.

¹⁸ Geçmişten Günümüze Posta, s. 249.



4- Telefon (İstanbul PTT Müzesi)

genelinde 37.705 faks aboneliği vardı. Ancak 1997 yılından sonra Türkiye genelinde faks aboneliği oranları düşmeye başladı. İstanbul'da ise Türkiye rakamlarının tersine az da olsa bir artışın olduğu gözlenmektedir.

Telefon

Telefon, İstanbul'da II. Meşrutiyet'ten sonra yaygınlaşmaya başladı. Hükümet, 1911'de kurulan İstanbul'un telefon imtiyazına sahip olan Dersaadet Telefon Şirketi'ne I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte el koyarak telefon sistemini kendi memurları aracılığıyla yönetti. 14 Mart 1917'de Dersaadet Telefon Şirketi'nin halkın kullanımına açılışının dördüncü ve hükümet tarafından işletilmeye başlanmasının üçüncü yıldönümü münasebetiyle Telefon İdaresi'nin Tahtakale'de bulunan merkez binasının giriş katında düzenlenen özel törene, Posta ve Telgraf ve Telefon Nazır Vekili Ahmed Şükrü Bey, Meclis-i Mebusan Reisi Hacı Adil Bey, Şûra-yı Devlet Mülkiye Dairesi Reisi Nazım Bey, Matbuat Müdürü Hikmet Bey, diğer devlet ileri gelenleri, PTT Nezareti ve şube memurları ve gazeteciler katıldı. Törende bir konuşma yapan Telefon İdaresi Müdür-i Umumisi Fahri Bey, telefon gibi verilmesi güç bir hizmete tereddütle başlamalarına rağmen bu işi öğrenmek için Macaristan'dan uzman getirttiklerini ve PTT memurlarının kısa bir sürede bu işi öğrendikleri için Macar memurlara ihtiyaç kalmadığını belirterek artık telefon işlerinin tamamen kendi memurları tarafından yürütüldüğünü dile getirip memurlara teşekkür etti. Telefon taleplerini karşılayamadıklarını belirten Fahri



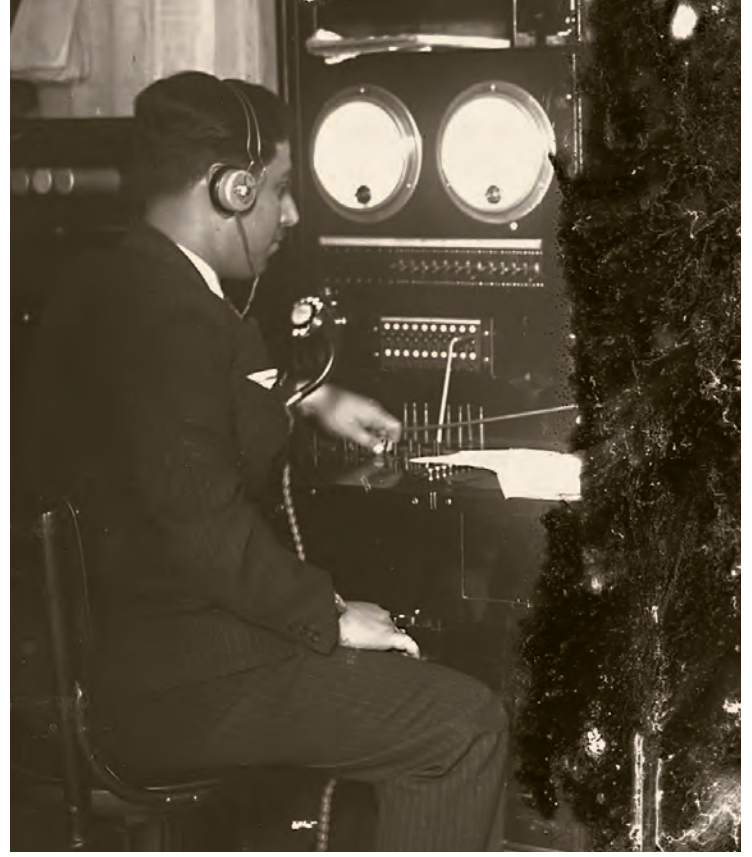
5- Cumhuriyet döneminde İstanbul'da mahalli bir posta ve telgraf merkezi (İBB, Kültür A.Ş.)

Bey, bunu, savaştan dolayı makine, levazım ve tel bulmakta yaşanan güçlüklerle bağlamaktaydı. O dönemde İstanbul'un 15 bölgesinde bulunan santrallerden saatte en fazla 2.750 görüşme yapılabilmekteydi. Savaş, telefona olan ihtiyacı daha da artırdığı için bütün alet, edevat, para ve personel eksliğine rağmen abone sayısı 5.000'i geçti. Ancak, Dersaadet Telefon Şirketi bu abonelere kaliteli hizmet verememekte ve gün geçtikçe daha büyük aksaklıklar yaşanmaktaydı. Birkaç yıl öncesine kadar Avrupa'daki benzerlerini aratmayacak derecede düzgün işleyen telefon sisteminden şikâyetler giderek arttı.¹⁹

Osmanlı Hükümeti, Mondros Mütarekesi'nin ardından 1 Nisan 1919'da daha önce el koymuş olduğu Dersaadet Telefon Şirketi'ni eski sahiplerine iade etti. Mütareke yıllarında Bebek, Bakırköy, Yeşilköy, Kandilli, Erenköy, Büyükkada, Tarabya, Paşabahçe, Kartal ve Heybeliada santralleri açıldı.²⁰ Cumhuriyet döneminde telefonun belli bir sisteme oturtulması, 4 Şubat 1924 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisince kabul edilen 406 sayılı *Telgraf Telefon Kanunu* ile mümkün oldu. Bu kanunla Türkiye'nin her yerinde telefon hatları çekme ve işletme yetkisi Posta, Telgraf ve Telefon Umum Müdürlüğü'ne verildi. Ankara'nın telefon sistemini geliştirmek amacıyla öncelikle İstanbul'daki resmî şebekenin bir kısmı Ankara'ya nakledildi. Çünkü 1926 yılına kadar İstanbul dışında, Türkiye'de düzenli bir telefon altyapısı yoktu. Atatürk'ün direktifleri üzerine 15 Eylül 1926'da Ankara'da Ericson Şirketi tarafından bir

¹⁹ *İstiklal Harbimizde PTT*, s. 41.

²⁰ Ayşe Hür, "Telefon", *DBİst.A*, VII, 242.



6- İstanbul'da telefon santrali görevlisi (İBB, Kültür A.Ş.)

otomatik telefon santrali kuruldu. Türkiye'de şehirlerarası telefon konuşması ilk olarak 1 Temmuz 1928'de Ankara-İstanbul arasında yapıldı. Kısa süre sonra İstanbul-İzmir hattı açıldı.²¹

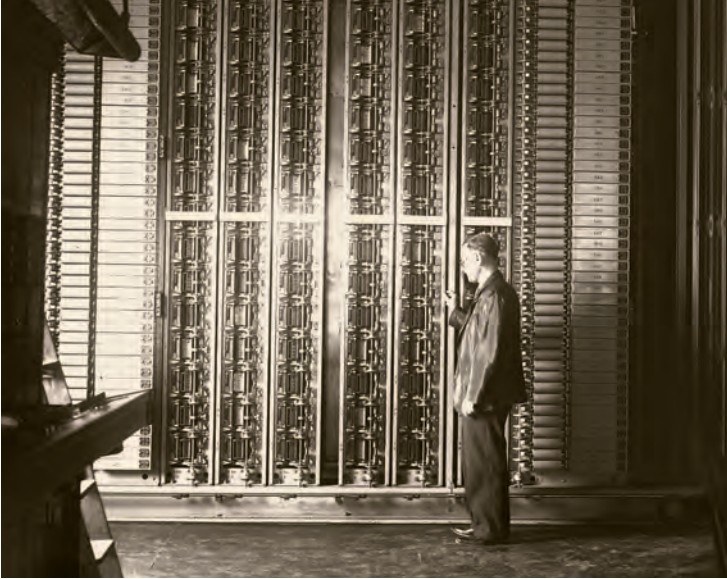
Türkiye ile Avrupa arasında ilk telefon konuşması 18 Ekim 1931'de İstanbul-Sofya arasında gerçekleştirildi. 1931 ve 1932 yıllarında İstanbul (Tahtakale), Beyoğlu ve Kadıköy merkezlerinin donanımı Standart Electric firmasının "Döner Daire Sistemi" (Strowger) denilen otomatiğine bağlandı. Böylece İstanbul'da bulunan on tali santral yarı otomatik hâle getirildi.²² 10 Haziran 1936 tarihinde Dersaadet Telefon Şirketi'nin elinde bulunan İstanbul'un telefon hatları ve santralleri, işletme haklarıyla birlikte PTT tarafından satın alındı. Bu tarihte İstanbul'daki abone sayısı 10.700'dü. Ericson Şirketi 1939'da Şişli'de 2.000 hatlık bir santral kurdu; bu şebeke daha sonra 1943'te 5.000 ve 1950'de de 8.000 hat kapasitesine ulaştı. 1950'de Kadıköy santralinin abone sayısı 1.200'e çıkartıldı. 1932-1947 arası dönemde çok kanallı transmisyon sistemine geçildi ve İstanbul-Ankara arasına 2 adet tek kanallı havai hat çoklayıcı

²¹ Aliye Öney, "Türkiye'de Telefon Teşkilatının Kuruluşu", *Çağın Yakalayan Osmanlı*, ed. E. İhsanoğlu ve M. Kaçar, İstanbul 1995, s. 134.

²² *Geçmişten Günümüze Posta*, s. 254.



7- Telefon santralinde görüşmeler için bağlantı kuran görevliler (İBB, Kültür A.Ş.)



8- İstanbul'da telefon santrali (İBB, Kültür A.Ş.)

sistem eklendi. 1948'den itibaren Tahtakale santralinin kapasitesinin 10.000, Beyoğlu'nunkinin 7.600 ve Kadıköy'ünün de 2.400 hatta çıkarılması için LMT Firması'yla anlaşarak sipariş verildi. 1948'de Ericson Şirketi'nin İstanbul santraline 13.500 hat ilave etmesi öngörüldü; ancak sadece Kadıköy'e 3.000 hatlık eklemeye yapılabildi. Bunun üzerine Kadıköy'de bulunan 2.400 hatlık santralin 1.200 hatlık kısmı Erenköy'e; daha sonra Erenköy'de 7B Rotary santralinin kurulması üzerine de 1.200 hatlık santral bu sefer Beyoğlu'na nakledildi. Ericson'un Kadıköy'e kurduğu 3.000 hat 1952'de Anadolu'ya sevk edildi ve Kadıköy'e ise 7B Rotary sisteminde toplam 37.500 hat eklendi. 1954-1959 arasında ise, Fatih'e 5.000, Bakırköy'e 1.600, Yeşilköy'e 1.300, Şişli'ye 6.800, Tahtakale'ye 4.000, Beyoğlu'na 5.000, Kadıköy'e 6.000, Büyükdada'ya 100, Heybeliada ve



9- İstanbul PTT'sinde kullanılan telefon santrali (İstanbul PTT Müzesi)

Kartal'a 600'er hat ilave edildi. Bazı manuel santrallerin otomatiğe çevrilmesiyle birlikte bu yıllarda İstanbul'daki otomatik hat kapasitesi 65.600'e yükseldi. 1967'de telefon santrali kapasitesi 88.800 hatta çıktı; Şişli, Bakırköy ve Yeşilköy'deki otomatik santraller genişletildi ve Paşabahçe, Kandilli, Büyükdere, Tarabya ve Pendik'teki manuel santraller otomatiğe çevrildi.²³

1969'da Almanya'da %18,7 ve Fransa'da %15 olan telefon yoğunluğu ortalaması, Türkiye genelinde %1,33; İstanbul'da %7,9, Ankara'da %7,3 ve İzmir'de de %6,3'tü.²⁴ İstanbul, 28 Ağustos 1976'da 11 kod numarasıyla şehirlerarası ve 1979'da da milletlerarası tam otomatik telefon görüşmelerine açıldı. 1980'de İstanbul Telefon

²³ Hür, "Telefon", VII, 242.

²⁴ "Haberleşme", *Türkiye Ansiklopedisi (1923-73)*, İstanbul 1974, II, 609.



10- Şehirlerarası telefon görüşmelerini ücretlendirme saati (İstanbul PTT Müzesi)

Başmüdürlüğü'nün 7.055 personeli vardı; şehir içi kablolu şebeke kapasitesi 631.179 ve otomatik telefon santral kapasitesi de 388.000 idi. Ücretli telefon abone sayısı 335.840 ve ücretsiz abone sayısı ise 1.498 olup 575.949 kişi telefon almak için sırada beklemekteydi. İstanbul'un değişik yerlerinde de 2.187 genel telefon vardı.²⁵

Mart 1982'de İstanbul başta olmak üzere diğer büyük merkezlerde ankesörlü telefonlar hizmete girdi. Aynı yıl İstanbul'da otomatik (01) bilinmeyen numaralar servisi, yerli üretim VİSA'lara (kordonsuz ekranlı pozisyon) aktarılarak hizmete hız kazandırıldı ve kalitesi artırıldı.²⁶ Aralık 1984'te ilk sayısal (*digital*) sistem icadından üç yıl sonra Türkiye'de de kullanılmaya başlandı. 1986'dan itibaren mobil telefonlar ve çağrı cihazları kullanıma

girdi. Uydu yer istasyonu, mobil uydu ile telefon bağlantısı sağlandı. Telefon İdaresi, 15 Temmuz 1987'de İstanbul yakası ve Anadolu yakası olmak üzere ikiye ayrıldı. Aralık 1990'da EMOS 1 adı verilen ilk fiberoptik yurt dışı bağlantısı sayesinde İstanbul ve Türkiye'nin dünya ile iletişimde yeni bir dönem başladı. Bu gelişmelerin önemli noktası ise 1994'te hizmete giren TÜRKSAT uydusu oldu.²⁷ Haziran 2000 itibariyle Türkiye genelinde 18.326.654 ve İstanbul genelinde ise 3.922.479 kişi telefon aboneliği vardı. 1996 yılında Türkiye Ulusal İnternet Altyapı Ağı (TURNET) hizmete girdi. 27 Nisan 1998'de GSM lisansı, 25 yıllığına Turkcell ve Telsim şirketlerine devredildi.

Radyo

20 Mart 1923 tarihli *Tevhid-i Efkâr* Darülmuallimin hocalarından Rüştü [Uzel] Bey'in "telsiz telefon"la ilgili deneyler yaptığını ve Darülmuallimin konferans salonunda ney ile çalınan zeybek ezgisinin Darülfünun'dan net bir biçimde dinlendiğini haber veriyordu. Bu deneme Türkiye'de radyoculuğun başlamasının ilk denemesi olarak kabul edilmektedir.²⁸ İstanbul Radyosu, Eylül 1926'da kuruldu. Radyo telsiz imtiyazı, İş Bankası, Anadolu Ajansı, Falih Rıfkı [Atay], Cemal Hüsnü [Taray], Sedat Nuri [İleri]'nin ortaklığında kurulan Türk Telsiz Telefon Anonim Şirketi (TTTAŞ)'ne verildi. Bu sırada Osmaniye'de (Hasdal) inşa edilen radyo vericisinin yapımı tamamlandı. İstanbul'da deneme ve gösteri maksadıyla ilk radyo yayını 1927 Mart'ının ilk günlerinde Sirkeci'deki Büyük Postane'nin önüne yerleştirilen bir radyo alıcısından yapıldı ve Osmaniye vericisinin yanındaki geçici stüdyoda sanatçıların hazırlayıp sundukları müzik programının yayını olarak gerçekleştirildi. İstanbul'da ilk programlı radyo yayını ise 6 Mayıs 1927'de başladı. Stüdyosu Büyük Postane'nin çatı katında olan İstanbul Radyosu, 185 KHZ üzerinden yayın yapmaktaydı. Mali sorunlardan dolayı yayınları sık sık kesilmekte olan ve telgraf kullanımı bittikten sonra ve akşamları olmak üzere günde 4,5 saat yayın yapan İstanbul Radyosu, TTTAŞ döneminde başarılı yayınlar yapamadı. Yayınlarının %85'ini müzik; geri kalanını ise Anadolu Ajansı'nın haber bültenleri, Maarif Vekâleti'nin 1930'dan itibaren hazırladığı Almanca, Fransızca ve Türkçe dersleri ile konferanslar oluşturmaktaydı. Radyonun 1930'dan itibaren tartışma konusu olan alaturka müzik yayınları 1934'te yasaklanmış ve bu yasak iki yıl sürmüştü. Bu süre içerisinde radyoda müzik yayınlarının oranı azalmış ve sözlü yayınlar ise

²⁵ "İstanbul", YA, VI, 3991.

²⁶ Yakup Gümrükçü, "Türkiye'de PTT Hizmetleri", CDTA, X, 2775.

²⁷ Hür, "Telefon", VII, 242.

²⁸ Özden Cankaya, "Radyo-Televizyon", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, s. 775.

artmıştı.²⁹ 1935'te sesli radyo gazetesi adıyla ilk haber programı, ilk çocuk programı ve ilk naklen futbol maçı Fenerbahçe-Avusturya WAC arasındaki maç olarak radyo tarihindeki yerini aldı.

İstanbul'da 1935'te kayıtlı radyo alıcı sayısı 3.244 olup bu sayı Türkiye'deki tüm radyo alıcılarının %52,3'üydü. İstanbul'daki alıcıların %9'u yabancı uyrukluların ve %40'ı da azınlıkların mülkiyetindeydi. Alıcıların hemen hemen tümü İstanbul'un zengin semtlerinde bulunmaktaydı.³⁰ Ağustos 1945'te İstanbul'da bulunan radyo sayısı 62.900'e³¹ ve 1949'da da 98.502'ye ulaştı ve bu rakam bütün Türkiye'de mevcut radyoların %36,5'ine denk geliyordu.

1935'te toplanan 4. CHP Kurultayı'nda radyonun önemi dile getirildi. 4 Eylül 1936'da İstanbul PTT Başmüdürlüğü, Nafia Vekâleti'nin emriyle İstanbul Radyosu'na el koydu; PTT yönetiminin hazırladığı ilk radyo programının 9 Eylül 1936 akşamı yayınlanmasıyla radyoda devlet dönemi başlamış oldu. Ancak, 29 Ekim 1938'de Ankara Radyosu'nun güçlü bir şekilde yayına başlaması, İstanbul Radyosu'nun ihmal edilmesine sebep oldu. 1943'te Basın Yayın Genel Müdürlüğü'ne bağlı olarak tekrar kurulan İstanbul Radyosu, bu defa Galatasaray Postanesi'nin üst katında deneme yayınlarına başladı; ancak, başarılı olmadı ve Mart 1944'te yayınlarına ara verdi.

1945 yılında Harbiye'deki İstanbul Radyosu binasının temelleri atıldı. Mimar Doğan Erginbaş, Ömer Güney ve İsmail Utkular'ın ortak projesi olan İstanbul Radyosu binası, 1 Haziran 1949'da Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından açıldı. İstanbul Radyosu, 701 KHz üzerinden ortadalgı ve 150 kw'lık bir güçle yayın yapmaya başladı ve 1964'te radyoların özerk kurum TRT'ye bağlanmasına kadar il radyosu özelliğini korudu. İstanbul Radyosu, bu dönemde sabah 1,5, öğleyin 3 ve akşamları da 7 saat olmak üzere toplam 11,5 saat yayın yapmaktaydı. Ertesi yıl günlük yayını 17,5 saate çıktı.³² İstanbul'da ilk bağımsız özel radyo, Eylül 1946'da yalnız klasik müzik yayını yapan İstanbul Teknik Üniversitesi Radyosu'dur. 1950'de İstanbul Teknik Okul Radyosu,

1951'de İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Radyosu ve 1954'te Polis Radyosu yayına girdi. 1990'lı yılların başında İstanbul'da ticari (özel) radyoculuk başladı. 1994'te radyoların sayısı 50 civarında idi. 2008 Mart ayı verilerine göre özel radyoların sayısı 103'ü buldu.³³

İstanbul Televizyonu

İstanbul'da ilk televizyon yayını, Hollanda'dan getirtilen araç ve gereçlerle İstanbul Teknik Üniversitesi'nde (İTÜ) Elektrik Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mustafa Santur'un önerisi üzerine ders uygulaması ve denemesi olarak başladı. İlk yayın 9 Temmuz 1952 günü basın önünde İTÜ'nün Taşkışla binasından yapılmış ve İTÜ Gümüşsuyu binasının konferans salonundaki alıcılardan izlenmiştir. Bundan sonra her cuma 17.00-18.00 saatleri arasında İTÜ-TV yayınları İstanbullulara izlettirildi. Bu tarihte İstanbul'da on TV alıcısı vardı. 1963'e kadar devam eden bu yayınlarda yabancı filmler ve o dönemin ses ve saz sanatçılarının konserleri basit bir stüdyoda yayınlanırdı. Yayınlar 5 Aralık 1963'ten itibaren Maçka Stüdyosu'ndan yapılmaya başlandı. TRT'nin televizyon yayınlarına başlamasıyla birlikte 6 Mart 1970'de İTÜ-TV yayını sonlandırdı. Bu tarihte yayın kapsama alanı 20-30 km idi ve yayınlar bazen Şile ve Yalova'dan da izlenebiliyordu. TRT İstanbul Televizyonu İTÜ ile yaptığı anlaşmayla 30 Ağustos 1971 tarihinden itibaren İTÜ vericisinden yayın yapmaya başladı. 30 Ağustos 1972 tarihinde Çamlıca'daki güçlü verici devreye girdi. İstanbul Televizyonu kendine ait bir stüdyoya ancak 1981'de TRT'nin Ortaköy sırtlarında bugün de kullanılan tesislerinin açılmasıyla sahip olabildi.

1986'da İstanbul'da 1.950.000 civarında TV alıcısı vardı ve bu Türkiye'deki TV alıcılarının %22,9'una tekabül ediyordu. 1984'te renkli yayına geçildiğinde ve TRT'nin ikinci televizyon kanalını açmayı planladığında İstanbul Televizyonu'nun altyapısı buna uygun bulundu ve TRT-2, 6 Ekim 1986'da yayın hayatına başladı. İstanbul Televizyonu, TRT'nin pek çok kanalına hem yayın hem de yapım yapmaktadır. 1 Mart 1990'dan itibaren Türkiye özel ticari televizyonlarla tanışmıştır. Ulusal ölçekte yayın yapan 50 civarında özel, 50 civarında da yerel yayın yapan televizyon kanalının yayın ve idari merkezi İstanbul'dadır.³⁴

²⁹ Yasemin Doğaner, "Atatürk Döneminde Radyo", *Türkler*, nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr., Ankara 2002, c. 18, s. 378; Bülent Aksoy, "Cumhuriyet Döneminde Devlet Radyosunun Türk Musikisi Üzerine Etkileri", *Türkler*, nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr., Ankara 2002, c. 18, s. 329-337.

³⁰ Tülay Aksan, "Radyo", *DBİst.A*, VI, 294.

³¹ *Radyo Dergisi*, 1946, c. 5, sy. 51, s. 15.

³² Özden Çankaya, *Bir Kitle İletişim Kurumunun Tarihi TRT 1927-2000*, İstanbul 2003; Çankaya, "Radyo-Televizyon", s. 775.

³³ Aksan, "Radyo", VI, 294; Çankaya, "Radyo-Televizyon", s. 777; "Televizyon", *DBİst.A*, VII, 245; Ali Satan, *İstanbul'un 100 Yılı*, İstanbul 2012, s. 42.

³⁴ Çankaya, "Radyo-Televizyon", s. 777-778.

Haber Ajansları

Modern dönemde haberleşmenin en önemli unsurlarından biri de haber ajanslarıdır. XIX. yüzyıl ikinci yarısından itibaren Fransız Havas ve İngiliz Reuter haber ajanslarının İstanbul'da büro açtıkları görülüyor. 1890'lı yıllarda Almanya'nın Wolff ve Avusturya'nın Correspondenz Bureau isimli ajansları bunlara katıldı. Bu yabancı ajansların yanında ilk millî ajans merkezi İstanbul'da olmak üzere 1911'de kurulan Osmanlı Telgraf Ajansı'dır. Ajansın adı kısa bir süre sonra Osmanlı Millî Telgraf Ajansı olarak değiştirildi; ancak ajans I. Dünya Savaşı'nın sonunda kapanmak zorunda kaldı. Havas ve Reuter Ajansları, İstanbul'un işgal yıllarında tekrar faaliyete geçtiler de, Cumhuriyet'in kurulmasından sonra faaliyetlerini yalnız ekonomik bültenlerle sınırlandırdılar ve Anadolu Ajansı'nın İstanbul şubesinin açılmasından sonra da faaliyetlerini tatil ettiler.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Agence France Presse, Reuter, Amerikan haber ajansları olan Associated Press ile United Press, İtalyan ANSA, Sovyet TASS ve Alman DPA İstanbul'a büro açtı. Ancak, İstanbul, o yıllarda iletişim altyapısının yetersizliği yüzünden söz konusu dünya haber ajanslarının Yakın Doğu merkezi olma şansını Atina'ya kaptırdı. 1950'den sonra özel teşebbüsün teşvik edilmesine paralel olarak özel haber ajansları ortaya çıktı. Türk Haber Ajansı ve ANKA, yurt içine ve dışına İstanbul merkezli haber geçmeye başladı; ardından gazeteler kendi haber ajanslarını kurdu ve Hürriyet Haber Ajansı (HHA), Milliyet Haber Ajansı (MİLHA), İhlas Haber Ajansı (İHA) ve Cihan Haber Ajansı (CHA) İstanbul merkezli ajanslar olarak öne çıktılar.³⁵

İstanbul, Cumhuriyet döneminde başşehir olma özelliğini yitirse de tarihi birikimi ve coğrafyasının sağlamış olduğu avantajlar dolayısıyla yeni Türkiye'nin kültür, sanat, ekonomi ve finans merkezi olma özelliğini korudu. Aynı zamanda Türkiye'nin en kalabalık şehri olan ve yurt içi ve yurt dışı haberleşme konusunda merkez olma konumunu sürdüren İstanbul, XX. yüzyıldan XXI. yüzyıla geçerken mektup, paket, telgraf, teleks, faks ve telefon iletişiminin en fazla kullanıldığı şehir olma özelliğini açık ara elinde tutmaktadır. Haberleşmenin vazgeçilmez unsurları olan haber ajansları açısından da bir büyük aşama kaydeden İstanbul, yabancı ajansların şubesi ve çok sayıda özel haber ajansının da merkezi durumundadır.

³⁵ Orhan Koloğlu, "Haber Ajansları", *DBİst.A*, III, 465.